

Nõukogude Eesti kirjanike esimesed välisreisid sulaajal julgeolekupoliitilises kontekstis

ANU RAUDSEPP

1944. aasta sügisel langes Eesti pea viiekümneks aastaks Nõukogude Liidu uue okupatsiooni alla, mis tähendas Eesti ja maailma vahelise suhtluse ranget kontrolli. Eriti raskeks kujunes stalinismi aeg. Kuigi eestlased ei pääsenud enam välismaale, lubati kuni 1949. aasta märtsiküüditamiseni siit kirju saata (Raudsepp 2018: 264–265). Välismaale said stalinismi ajal sõita ainult üksikud inimesed.

Stalini surm 1953. aastal andis NSV Liidus lootuse muutusteks ja raudse eesriide murenemiseks, suurem pööre toimus pärast Stalini isikukultuse hukkamõistmist NLKP XX kongressil (14.–26. II 1956). Kirjavahetus läänega oli hakanud taastuma aastail 1954–1955 (Olesk 2002: 151; Talve 1998: 262–264) ja hoogustus 1956. aastal (Raudsepp 2018: 265–266, 274; Kurvet-Käosaar 2015). NSV Liidus lubati 1954. aastast propaganda vahendina välisturismi, mille oluliseks eesmärgiks seati Nõukogude riigi rahvusvahelise staatuse tugevdamine (Pagel 2016: 79–80). Käibele tuli mõiste *kultuuridiplomaatia*, mis tähendas ühe riigi mõju suurendamist teises riigis avalikkuse suunamisega eelkõige kultuurialaste tegevuste kaudu (Tark 2017: 446).

Välissuhtlust korraldas NSV Liidus alates 1925. aastast Üleliiduline Välismaaga Kultuurisidemete Arendamise Organisatsioon (vn *Всесоюзное общество культурной связи с заграницей*, lühend VOKS) (Rebassoo 2013: 16–26). Sellele katusorganisatsioonile allusid eri riikidega välissuhtlust korraldavad ja kontrollivad nii üleliidulise kui ka liiduvabariigi tasandi organisatsioonid, mida hakati looma 1950. aastate teisel poolel. VOKS-i Eesti osakond asutati 6. novembril 1956 (esimees Olga Lauristin). 1958. aastast kandis see nime Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühing. 13. jaanuaril 1958 asutati NSV Liidu – Soome ühing ja 20. oktoobril 1958 selle Eesti osakond, 20. veebruaril 1959 NSV Liidu – Rootsi ühingu Eesti osakond (RA, ERA.R-2206.1.16, l 1, 7) jne. 1960. aastal asutatud Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Ühing (VEKSA) püüdis oma kontrolli all hoida ja suunata väliseestlaste, eriti kultuuriinimeste ja teadlaste kontakte Eestiga. Selle Eesti NSV Riikliku Julgeolekukomiteega seotud organisatsiooni ülesanne oli ka luureandmete kogumine ja pagulaskonna poliitiline neutraliseerimine (Eesti ajalugu VI 2005: 363).

Seni on ajaloolased uurinud eelkõige 1960.–1970. aastate välisreiside temaatikat, fookusega institutsioonidel. VEKSA tegevust uuris esimesena põhjalikult Indrek Jürjo (1996) ning seda jätkas Triin Tark (2017). Oliver Pagel (2016) on kirjutanud Nõukogude Eestist välisreisidele lubamise mehhanismist ja eestlaste Soome sõitude statistikast aastail 1956–1980. Eesti kultuuriinimeste, sh kirjanike esimesi välisreise

1950. aastate teisel poolel pole seni lähemalt uuritud. Kirjanikud ise on oma 1950. aastate sõitude osas jäänud samuti kidakeelseks (nt Beekman 2008; Parve 2010).

Seepärast ongi käesoleva artikli eesmärk selgitada suuresti Rahvusarhiivi allikatele (kirjanike väljasõidutoimikud, NSV Liidu – Soome ühingu Eesti osakonna jt institutsioonide dokumendid jm), aga ka asjakohasele ajakirjandusele tuginedes enim reisinud kirjanike julgeolekualast koostööd reisilubade saamise põhieeldusena, välisreiside retseptiooni Välis-Eesti meedias, kirjanike esimeste reisikirjade propagandistlikke eesmärke jm.

Reisid Soomest Eestisse ja Eestist Soome 1955–1956

Kuni 1949. aasta lõpuni on andmeid eesti-soome kirjavahetusest, seejärel see katkes (Raudsepp 2018: 274–275). Stalinismi ajast on teada üksikud Eestist Soome sõitmise juhtumid. 1947. aasta juunis reisis tulevane kirjanik, tollal veel ajakirjade Pioneer ja Säde toimetaja Ralf Parve Nõukogude kirjanike delegatsioonis Soome (RA, ERAF.136SM.1.3110, l 27p). Parve meenutusel toimus see nii:

Nagu välk selgest taevast tuli 1947. aasta juunis Moskvast Lev Subotski telegramm:

„Lennake viivitamatult Moskvasse võttes kaasa fotod passi pkt seisab ees kahe-nädalane komandering välismaale.”

Käsk on vanem kui meie... Polnud seal aega pikalt arutada, kuhu ja milleks sõita. Järgmisel päeval olin pealinnas, mõne tunniga vormistati paberid, sain pihku punaste kaantega passi, ööbisin õige ebamugavalt Fadejevi¹ kabinetis nahksohval ja uue päeva koidikul, 22. juunil, viis lennuk mind koos Vadim Koževnikovi ja Elmar Griniga Soome.

Ruttu kadunud päeva kestel, mis kulus välispassi vormistamisele, oli selgunud sõidu sihtkoht ja eesmärk: Helsingis pidi nimelt toimuma Põhjamaade demokraatlike kirjanike kongress. (Parve 1972: 121)

Sellel pahempoolsel üritusel nimetati Parve koos vene kirjaniku Vadim Koževnikoviga NSV Liidu esindajateks edasises koostöös (Parve 1947). Parve kohtus mitme Soome kirjandusnimisega, sh Helsingi ülikooli eestlasest eesti keele lektori Eeva Niinivaaraga, kelle ema elas Eestis (Parve 1972: 129). Kõige rohkem Nõukogude Eesti esindajaid (12) viibis Soomes 1952. aasta suvel XV Helsingi olümpiamängudel (Olümpiamängud 1980: 39–40; Vedru 2014).

Stalini surma järel muutus riigi sise- ja välispoliitika. Soomega sõlmiti 1955. aastal teaduslik-tehnilise koostöö leping (Rausmaa 2008: 22) ning hakati nimetama NSV Liidu ja Soome sõpruslinna. Tallinna sõpruslinnaks sai Kotka, kust 1955. aasta juulis saabus Tallinna üldlaulupeole esimene Soome ametlik delegatsioon üle paljude aastate (Fakt 1955). Helsingi ajalehes Ilta-Sanomat kirjutati sellest suursündmusest nii:

¹ Imselt aastail 1946–1954 NSV Liidu Kirjanike Liidu peasekretär Aleksandr Fadejev.

Nüüd on igal juhul head naabrisuhted ja head vastastikused arusaamad lõõnud nii-võrd õitsele, et Kotka linna viiehingeline delegatsioon on saanud loa teha reisi Soome lahe teisele poolele. Kas see tähendab avamuusikat uuele ajastule laiemaks turismi-liikumiseks endisel viisil üle Soome lahe, seda me veel ei tea, kuid näib olevat võimalusi niiviisi loota. Meie ei ole ka kuulnud, kas mainitud reisiseltskonna liikmed varemalt on käinud Eestis, või oli see ainulaadne matk nende esimene. Ka ei tea meie, kui „vabalt” nad Eestis liikusid ja kas nad said teha tarvilikke tähelepanekuid. Igal juhul on N. Eestis käinud lahkelt ja ohtralt annud jutuajamisi oma reisult tagasi tulles. Neist selgub, et meie hõimuvennad eestlased „elavad päris jõukalt, on rõõmsad, hästi söönud, hästi riietatud ja mingisugusest venestumisest ei näe nende juures jälgegi”. („Soome delegatsioon Eestis!” 1955)

Soome kultuuriinimestest saabusid esimestena 1956. aasta veebruaris Eestisse keeleteadlane ja ajaloolane Kustaa Vilks ja kirjandusteadlane Väinö Kaukonen. Nad olid osalenud Moskvas teaduslik-tehnilise koostöö komisjoni koosolekul ning saanud seal loa külastada ka Eestit. Tallinnas tähistasid nad Friedebert Tuglase 70. sünnipäeva, tervitades teda Soome Kirjanduse Seltsi poolt (Herlin 1995: 1595). Soome külaliste Tartus käigu kohta kirjutas kirjandusõpetaja ja tõlkija Kusta Mannermaa oma päevikus 15. märtsil 1956:

Nädal tagasi külastasid Eestit kaks soome õpetlast. Huvi nende vastu oli muidugi väga suur, sest vist viieteistkümne aasta jooksul polnud soomlasi meil käinud. Tutvumisõhtul Ülikooli aulas oli rahvast murruna. Oli esitatud ka ettekandeid isetegevuslastelt – üliõpilastelt. Aga mitmed numbrid olevat olnud väga madala väärtusega, mida mujal maailmas vaevalt ülikooli külaliste vastuvõtul oleks ette kantud. (Mannermaa: 345–346)

Selle külaskäigu järel hakati kohe organiseerima esimest turismireisi Eestist Soome (N. Eesti turistid Soome 1956). Kahenädalase reisi 1956. aasta mais aitas korraldada Soome – NSV Liidu sõprusühing (esinaine Sylvi-Kyllikki Kilpi), 35-liikmelisse turismigruppi kuulusid ka kirjanikud Ralf Parve, Rudolf Sirge ja Paul Rummo (N. Eesti turistid Soome ja Rootsi 1956; Fakt 1956a). Eesti kirjanikud kohtusid esimesel välisreisil Soome ka soome kirjanikega (Fakt 1956b). Parve, keda eesti pagulaste tähelepanekul peeti reisiseltskonna ideoloogiks, hooples kohtumisel sellega, et Eestis ilmub 20–30 algupärast romaani aastas. Soome kirjanikud lükkasid selle väite aga ümber ajakirjas Looming avaldatud Endel Nirgi (1956) artikli andmetega (Fakt 1956c). Nimelt andis 1955. aasta siiski vaid kolm algupärast romaani (Erni Krusteni „Noorte südamed” II osa, Johannes Semperi „Punased nelgid”, Immanuel Pau „Tormi eel”).

Teise Soome kultuuritegelaste reisi Eestisse 17.–27. septembril 1956 korraldas VOKS, mis saatis kutse Soome – NSV Liidu sõprusühingule (Soome külalised Tallinnas 1956; Posti 1956). Soome delegatsiooni kuulusid Helsingi ülikooli läänemeresoome keelte professor Lauri Posti, ülikooli õppejõud Eeva Niinivaara, filosoofia professor Toivo Vuorela, keeleteadlane Leeni Ploompuu-Vesterinen, kirjastuse

Otava töötaja Irja Härmas, Soome raadio töötajad kirjanik Olavi Paavolainen ja Kalevi Kilpi (Fakt 1956d).

Kusta Mannermaa päevikuread 11. oktoobrist 1956 vahendavad rahva seas kõneldud jutte soomlaste külaskäigust:

Jutustatakse, et sel puhul olevat Tallinnas tehtud ka „potjomkini külased”. Tallinnas on Keskhaiglas arstlik personal peamiselt venelastest. Kuna haiglat taheti ka soomlastele näidata, siis pandud enne külaskäiku sinna ametisse eestlased. Samuti on Metsakalmistu kirjanikkude haudadele enne soomlasi väga ohtrasti lilli viidud ja hauad korda seatud, mida seni ei olnud. Kultuuriministri² juures oli sel puhul olnud mingi koosviibimine, kus üks noorem luuletaja lugenud ette oma luuletuse. See luuletus pole ministrile meeldinud ja ta käskinud luuletajal silmapilk ruumist lahkuda. Pärast seda lahkunud ka soomlane, kommunist K. ja pole tagasi tulnud. Otsitud ja leitud kaunis mornina nurgas. Öelnud teistele: „Nüüd selle järele, mis ma siin nägin, ma enam kommunist ei ole.” (Mannermaa: 352)

Kui tsensorite jälgitud kirjavahetust lubati sula algusest peale paljudele, siis väliseise veel vähestele. Ometi oodati üle piiri pääsemist pikisilmi. Tsiteerides Soome kirjandusõpetaja Jaakko Valkoneni kirjaridu Mannermaale 24. septembrist 1956:

[--] kui tuleks selline aeg, et sina pääseksid mulle külla, mul oleks nüüd sullegi ruumi ja tore koht on. Küll on olnud lubadusi vabade reise algamisest NSV Liitu ja Eestisse, aga eraisikud ei ole veel pääsenud. Ehk see veel meie eluajal muutub, meil oleks väga palju jutustada meie eluetappidest. (Valkonen 1956)

1956. aastal pääses Eestist Soome 126 inimest (RA, ERA.R-2206.1.54, l 85), Soomes käisid vähemalt kuus kirjanikku: Ralf Parve, Paul Rummo, Rudolf Sirge, Lilli Promet, Vladimir Beekman ja Juhan Smuul.

Eesti kirjanike Rootsi külastused 1956. aastal

1956. aasta juulis korraldas NSV Liidu turismiorganisatsioon Inturist laevareisi ümber Euroopa, alustades Leningradist ja lõpetades Odessas. Reisil külastati Inglismaad, Rootsit, Hollandit, Prantsusmaad (Pariisi), Itaaliat, Kreekat (Ateenat), Türgit, Bulgaariat (Panso 1957: 3). Välismaale sõitmiseks tuli kõigepealt kirjutada avaldus oma töökoha ametiühingu komiteele (Pagel 2016: 84–85). 4. mail 1956 esitas Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu ametiühingu komitee Eesti NSV Ametiühingute Nõukogule kirjanike Aadu Hindi ja Egon Ranneti (koos abikaasa Vaike Rannetiga), näitekirjaniku Klara Lumeti (tuntud kui Mai Talvest) ning kirjandusteadlase Endel Nirgi (koos abikaasa Helju Nirgiga) Euroopa reisi taotlused. Reisiluba ei saanud Aadu Hint, kes kaebas seepeale kirjanike liidu juhatusse: „4. juulil s.a. pöördusin EKP Keskkomitee poole palvega välja selgitada põhjused, miks mind käesoleva

² Aleksander Ansberg.

aasta juulis ümber-Euroopa reisile ei lastud. Kirjast saatsin ära kirja ka NE Kirjanike Liidule. Seni on isikud, kes mu sõitu takistasid, mulle teadmatuks jäänud.” (RA, ERA.R-1765.1.203, l 64)

Suurejooneline Euroopa reis (kokku 436 turisti) toimus endise Hamburgi ja New Yorgi vahelise reisilaevaga uue nimega Pobeda (Fakt 1956e) ja pilet maksis teadaolevalt 3500–5000 rubla (N. Eesti turistid Soome 1956; Fakt 1956f). Võrdlusena teenis kooliõpetaja umbes 700 rubla kuus. Rootsi eesti pagulaste ajalehes Stockholms-Tidningen Eestlastele kommenteeriti reisi hämmastunult: „See on esimest korda pärast revolutsiooni, kus vene kodanikud võivad vabalt nautida turismilõbusid välismail. Kuid need ei saa olla mingid vaesed seltsimehed, kes sooritavad reisi luksuslaeval ümber Euroopa.” (N. Eesti turistid Soome ja Rootsi 1956)

Reisiseltskonda kuulusid venelaste kõrval 20 eestlast, 20 lätlast ja 20 leedulast (Fakt 1956f). Eestlastest viibisid reisil näiteks Eesti NSV Teaduste Akadeemia asepresident Gustav Naan, näitleja ja lavastaja Voldemar Panso ning kirjanik Egon Rannet (Kodu-eestlased külas 1956). Pagulaseestlaste andmetel oli sellel reisil Eesti grupi liider kirjandus- ja teatrikriitik ning näitekirjanik, 1940. aasta Riigivolikogu liige Huko Lumet (kuni 1935 Hugo Liibek) (Fakt 1956e). See avalikkusele vähemtuntud mees oli Jaan Unduski (2017: 67) arvates muu hulgas võtmeisik Jaan Krossi kirjanikutee „nõukogulikul roobastamisel (või kontrollil)”, sest nad olid aastatel 1951–1954 kirjavahetuses.

1956. aasta juulis toimus veel teine turismireis Rootsi. Sarnaselt esimese reisiga esitas Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu ametiühingu komitee 4. mail 1956 selle reisi jaoks Juhan Smuuli, Debora Vaarandi, Villem Grossi ja Ellen Sõmeri reisitaotlused (RA, ERA.R-1765.1.203, l 21). Reis toimus Leningradist laevaga Helsingisse ning sealt lennukiga Stockholmi. Reisil osalesid 29 turisti seas kirjanikud Juhan Smuul, Debora Vaarandi, Villem Gross, Vladimir Beekman, Dagmar Normet (koos heliloojast abikaasa Leopold Normetiga) (Niglas 1956: 1).

Eesti grupi oluline ülesanne oli kohtuda pagulaseestlastega. Pagulastega suhtlemist kontrollis Eesti NSV haridusministri asetäitja Voldemar Telling (Fakt 1956g). Dagmar Normet ja Leopold Normet tahtsid kohtuda Marie Underi ja Artur Adsoniga, aga Under keeldus. Samuti üritasid Normetid kokku saada Eduard Tubinaga, kes aga viibis reisil (Fakt 1956h).

Kõige paremini läks Smuulil ja Vaarandil, kellel õnnestus kohtuda pagulas-kirjaniku Bernard Kangroga (Kruus 2003: 66–67). Tõenäoliselt andis see kohtumine Kangrole tõuke avaldada järgmisel aastal romaan „Sinine värav” (vt Hollo 2013: 730).

Kangro romaani peategelane Fromhold Hagivang, kes elab Rootsis Ants Kibese nime all, leiab ajalehest Stockholms-Tidningen Eesti turistide nimede seast oma nimekaimu Fromhold Hagivangi, kes „tuleb siia kui kommunist, vähemalt kui nende poolt soositud tegelane, kirjanik või „inimhinge insener”, nagu öeldakse” (Kangro 1957: 13). Teoses pillkab pagulaseestlane teda külastanud kirjanikust kodueestlast seoses Stalini ja tema isikukultuse hukkamõistmisega 1956. aastal: „Ja kas vana Stalin sellest ka unistas, et ta oma kaastöölised teda õige nimega mõrtsukaks ja despoodiks nimetavad, ta pildid seintelt maha kistakse, ta nimi kooliraamatuistki kustutatakse?” (Kangro 1957: 256) Kangro meenutusel pilkas ta ka 1956. aasta suvel

toimunud kokkusaamisel Smuuli tema Stalinit ülistava poemi pärast: „Kas sa siis ei teadnud, et ta on maailma suurim mõrtsukas?” (Kruus 2003: 67)

Kangroga üritasid alates 1956. aastast kontakte luua teisedki Nõukogude Eesti kirjanikud. Kangro kirjadest Salme Ekbaumile selgub, et ta kohtus Rootsis 1956. aasta sügisel luuletaja Valeeria Villandi ja kirjanik Rudolf Sirgega (Hollo 2018). Kangro sõnul tõi Sirge tervitusi Ekbaumi õelt Minni Nurmelt, kes olevat soovinud oma õe raamatuid. Ralf Parve oli Kangroga kirjavahetuses 1959. aastast (RA, ERAF.136SM.1.3110, l 41p) ja Vladimir Beekman 1960. aastast (RA, ERAF.136SM.1.4253, l 16–16p).

Koostöö Nõukogude julgeolekuasutustega 1950. aastatel reisimise eeldusena

Väliturism oli 1950. aastatel KGB täieliku kontrolli all: „Reisikandidaate ja ka nende sugulasi kontrolliti KGB ning Siseministeeriumi kartoteekide alusel ja õpiti lähemalt tundma ka agentuuri kasutades” (Jürjo 1996: 196). Aastatel 1956–1959 tehti Eestist kokku 964 välisreisi. Kõige enam külastati Soomet (382 korda ehk 40%), sh 1956. aastal 129 korda (Pagel 2016: 84). Eesti kirjanike 1950. aastate reise sihtkohti tutvustab alljärgnev tabel, mille koostamise aluseks on käesolevas artiklis kasutatud allikad ja kirjandus.

Tabel. Eesti kirjanike reiseid välisriikidesse 1956–1959.

Aasta	Riik	Kirjanikud
1956	Soome	Ralf Parve, Paul Rummo, Rudolf Sirge, Lilli Promet, Vladimir Beekman, Juhan Smuul
	Rootsi	Juhan Smuul, Debora Vaarandi, Vladimir Beekman, Villem Gross, Dagmar Normet, Huko Lumet, Rudolf Sirge, Valeeria Villandi
	Taani	Vladimir Beekman
	Bulgaaria	Ralf Parve
	Saksa DV	Ralf Parve
1957	Soome	Vladimir Beekman, Aimée Beekman, Lilli Promet, Ellen Niit, Erni Krusten, Lembit Remmelgas
	Rootsi	Lilli Promet
	Tšehhoslovakkia	Johannes Semper
1958	Soome	Johannes Semper
	Island	Vladimir Beekman
	Hiina	Manivald Kesamaa
	India	Aira Kaal
1959	Soome	Lilli Promet
	Rootsi	Lilli Promet, Vladimir Beekman
	Taani	Egon Rannet

Alates 1950. aastatest reisisid väga aktiivselt kirjanikepaarid Ralf Parve ja Lilli Promet ning Vladimir Beekman ja Aimée Beekman. Ka Johannes Semper sai üsna

palju välismaal käia, samuti tema muusikapedagoogist ja pianistist abikaasa Aurora Semper (Rootsis, Austrias, Hiinas, Albaanias). Nende kõigi 1950. aastate väljasõidutoimikud näitavad põhjalikku julgeolekualast taustakontrolli ja jälgimist, mis kajastuvad vastavates iseloomustustes. Kahtlemata näitas kõrgeimat usaldusväärst koostöö julgeolekuasutustega.

Rannet värvati NKVD-sse kirjanikest ühe esimesena. 5. detsembril 1941 lubas ta NKVD kaastöötajana hoida saladuses andmeid seoses oma tööga ja mitte avaldada neid isegi lähedastele sõpradele ega sugulastele (RA, ERAF.1SM.2.13642, l 17).

Parve värvati julgeolekusse 118. eesti laskurdiviisis 1946. aastal, 1950. aastal arvati ta agentuurist välja. Parve kutsuti taas tegevusse välisluurega tegelenud Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Komitee Esimese Peavalitsuse juurde 1956. aastal. KGB teatel sõitis ta operatiivtöö eesmärgil Soome, haris ja õpetas sealseid kirjanikke. KGB kasutas teda ka eesti „emigrantide” ja nende sugulaste tundma õppimiseks. 1958. aasta juunis katkestati temaga side ilma allkirjata. (RA, ERAF.136SM.1.3110, l 2, 60–61) Hiljem eitas Parve oma seotust KGB-ga. Jaak Urmeti küsimusele, millest tal selline puutumatus oli, vastas Parve (2010: 206–207), et julgeolek ei tahtnud teda agendiks meelitada: „Siis ma olin nii väike vennakene, ma ei hakanud neile silma nähtavasti.” Parve kuulus 1947. aastast ÜK(b)P-sse (1952. aastast NLKP), olles muu hulgas Vladimir Beekmani parteisse astumise soovitaja. Ta kirjutas 8. novembril 1959:

Kirjanikuna ja kommunistliku noorena ilmutas end V. Beekman juba meie tutvuse algusest peale alati printsipiaalse, ideeliselt kindlameelse nõukogude patrioodina. Need iseloomujooned on aastatega temas veelgi tugevnenud. Partei liikmekandidaadina on V. Beekman nii oma loomingus kui ka avalikes esinemistes võidelnud meie nõukogude kirjanduse parteilisuse ja ideelise puhtuse eest, andnud oma teostega sügavalt patriootlist eeskujut teistele kirjanikele, eriti noorematele. (RA, ERAF.287.49.174, l 6)

Beekman värvati KGB-sse 1956. aastal, arvati sessioonist (tööperioodist) allkirjaga välja 1957 (RA, ERAF.136SM.1.4253, l 11). Oma mälestustes eitas Beekman (2008: 57) seotust KGB-ga, nimetades küll kolme värbamise katset. Ta oli alates 1954. aastast kirjavahetuses väga paljude inimestega eri riikidest: Mehhiko, Sudaan, Uruguai, Jordania, Indoneesia, Taani, Island, Ecuador, Saksamaa, Itaalia, Belgia, Hispaania, Filipiinid, Rootsi, Poola, Ungari, Tšehhoslovakkia, Saksa DV, Iisrael, Inglismaa, Nigeeria, Lõuna-Aafrika, Tseilon, Holland jne (RA, ERAF.136SM.1.4253, l 16–16p). Seoses tema kirjavahetusega tekib küsimus, kuidas ta nii palju kontakte leidis ja mis oli eesmärk ning kuidas see KGB jaoks kasulik võis olla.

Semperi KGB-sse värbamisele eelnes tema loominguiline rehabiliteerimine, sest Stalini-aegse nomenklatuuri esindajana (hariduse rahvakomissar 1940–1948, Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu esimees 1946–1950) oli ta 1950. aastal seoses kodanlike natsionalistide vastu võitlemise kampaaniaga põlu alla sattunud. Tema „taastulemisele” aitas kaasa romaan „Punased nelgid”. See romaan ülistas ja õigustas nimelt Eesti okupeerimist NSV Liidu poolt 1940. aasta suvel. Semperi (2013: 345–346) päeviku 1955. aasta sügise sissekannete kohaselt kiitis kriitik Villem Gross romaani, oktoobri

lõpus ilmus see vene keeles, novembrist hakkas ilmuma soomekeelses tõlkes. 1956. aasta oktoobris ennistati Semperile 1950. aastal ära võetud ENSV teenelise kirjaniku aunimetus. 31. detsembril 1956 kirjutas Semper (2013: 348): „Edaspidi tahaks reisida Hiinasse. Rääkis sellest Surkovile – lubas aidata.” Semper värvati KGB-sse 1958. aastal. Tema tutvustuseks öeldi, et ta suhtub hästi koostöösse julgeolekuorganitega ning omab suurt hulka tuttavaid, kellest osa elab välismaal (eesti emigrandid). 1959. aasta detsembris arvati Semper tegevagentuurist välja ilma allkirjata (RA, ERAF.136SM.1.613, l 30).

Julgeolekuorganitega koostööd tegevad kirjanikud said palju reisida. See oli neile ilmselt kasulik ka materiaalselt, sest Nõukogude Liidus lakkava kaupade defitsiidi tingimustes andis reisimine võimaluse osta ilusaid riideid, jalanõusid ja muud vajalikku. 1950. aastate lõpu elementaarsete kaupade puuduse kohta võib tsiteerida kaas-aegse päevikut 29. novembrist 1958:

Ikka esineb seda, et päris lihtsaid artikleid mitte nädalate, vaid kuude kaupa kauplustes saada pole. Nii oli see viimasel ajal pliiatsikummi ja postpaberiga; esimest polnud vähemalt kolm kuud müügil; alles täna sain seda. Ikka on suur puudus igasugusest mööblist. Kui vahel midagi müügil ilmub, näit. laudu või kappe, siis on niisugune suur murd rahvast kaupluse ees. (Mannermaa: 357)

1956. aastast vabakutselised kirjanikud Ralf Parve ja Vladimir Beekman koos abi-kaasadega olid nende väljasõidutoimikute andmetel väga hästi materiaalselt kindlustatud juba 1950. aastate keskpaiku. Beekman hakkas aastal 1955 maja ehitama ja sai üsna lühikese aja jooksul valmis kahekorruselise moodsa hoone, kus ta elas kolm aastat. Talle kuulus ka isiklik auto ZIM. (RA, ERAF.136SM.1.4253, l 9–9p) Beekman (2008: 90–91) on mälestustes kirjeldanud ZIM-i ostu: 1956. aastal sai ta Aleksandr Tvardovski poeemi „Vassili Tjorkin” (1957) tõlke eest oma aja kohta erakordselt suure honorari ning nii läinud ta 1956. aastal lihtsalt poodi ja ostnudki suure musta läikiva luksusauto. Parve ostis 1957. või 1958. aastal Tallinnas individuaalmaja, kus oli ka hea mööbel (RA, ERAF.136SM.1.3110, l 2–2p).

Nõukogude kirjanike esimesed reisikirjad 1958–1960 nõukogude propaganda teenistuses

Nõukogude kirjanike esimestest välisreisidest tuli kirjutada ka reisimuljeid. Heino Puhvel (1959: 137) märkis reisikirjade tähtsuse tõusu 1958. aastal: „Islandist Indiani on eesti kirjanik reisimas käinud ning J. Smuul jõudis oma rännulustis Antarktiseni. Ja näib, et kui mitte parim, siis kindlasti huvitavam 1958. a. proosateos kuulubki reisikirjade rubriiki.” Esimeste kirjanikena avaldasid reisikirjad Lilli Promet ja Ralf Parve (1958), Aira Kaal (1958), Johannes Semper (1958), Vladimir Beekman (1959, 1960), Juhan Smuul (1959) ja Egon Rannet (1960).

Külastatud maade ajalugu kirjeldatakse ja hinnatakse reisikirjades nõukogude vaatenurgast, vahendades eriti sotsialistlike riikide suurt sümpaatiat NSV Liidu

vastu. 1950. aastate reisikirjades esineb üsna palju kommunistliku bloki (NSV Liit koos sotsialistlikest riikidest liitlastega) kui rahu kaitsja kiitmist ja kapitalistliku leeri (USA oma liitlastega, eesotsas NATO liikmesriigid) kui rahu vaenlase halvustamist ja häbistamist.

Nii kirjutasid Promet ja Parve (1958: 80) Bulgaaria reisi meenutustes kohalike lastega kohtumisest Plevnas: „„Russia, Russia!” sädistavad poisid elevuses, piirates oma kaaslast valge rahutuvi märgiga, millel seisab tänase Venemaa, meie Nõukogude Liidu ühesõnaline võitlusloosung „Mir”.”³ Beekman (1959: 65–66) kirjel­das Islandi kõrtsides laamendavaid ja aknaid purustavaid Ameerika sõjaväelasi kui inimvihkajatest palgasõdureid. Rannet kõneles Taani „NATO oheliku otsas” oleva­test sõja-ärimeestest, kes õhutavad tuumasõda:

Hiljuti veel karjusid nad hüsteeriliselt ja mõtlematult: „Alustame viivitamatult sõda! Mõne tunniga hävitame tuumarelva abil Nõukogude Liidu!”

Nõukogude Liit ei ähvarda kedagi – see on jõu ja tugevate närvide tunnus. Hüsteerika on aga nõrkade närvide ja paanika tunnus... Nõukogude Liidul jätkub küllalt võimsust, et rahuüritust kindlalt kaitsta. (Rannet 1960: 75–76)

Reisiraamatutesse põimiti ka seda, kuidas kummutati pagulaseestlaste moonu­tatud pilti NSV Liidust. Rannet (1960: 15–16) vahendas kohalike elanike küsimusi talle kui nõukogude turistile: „Kas on tõsi, et Nõukogude Liidus on terav toidu-, eriti rasvainete puudus? Ja villase riide puudus? Ja jalanõude puudus?” Kui aga hil­jem keegi taanlane eestlasi Nõukogude Liidust „otse ebauskliku hirmuga vaatas”, oli Rannet (1960: 39) omakorda hämmingus: „Mida talle Nõukogudemaast ja selle ini­mestest võis küll kokku räägitud olla...?”

Promet ja Parve kirjutasid kohtumisest eestlasega Soomes:

„Kas teil eesti ajaleht ka ilmub?” küsis härra järsku sulaselges emakeeles.

Oletame, et inimene tõepoolest ei tea. Kuis võibki teada tõtt, kui kodumaast lahus ollakse! Nõukogude Eesti kohta annavad siin informatsiooni ju peamiselt vaenulikud pagulaste ringkonnad. Ja sellest ongi tulnud, et sult küsitakse Soomes nii sageli:

„Kas „Estonia” teater on üles ehitatud?” Seda, et teater sõjatules hävis – teatakse, et see aga ligemale kümme aastat juba uuesti täispingega loob, seda ei teata.

„Kas rahval on lubatud Pirital käia?”

„Kas koolides õpetatakse eesti keelt?”

Miks või kust peaks siis seegi noor inimene kõike nii täpselt teadma. Ning me seletame härrale.

Aga või tema usub! (Promet, Parve 1958: 221–222)

Smuul kirjeldab tagasiteel Antarktisest Austraaliat külastades kohtumist eesti perekonnaga:

³ *Mup* on vene keeles rahu.

Minu külalisi huvitab, kuidas Eestis elatakse, mida ehitatakse, kuidas süüakse, mis-sugused palgad on, kuidas riides käiakse. Kas on tõsi, et 100 000 eesti noort küüditati uudismaadele? Ei ole tõsi. Kas on tõsi, et Donetsi basseinis töötavad ainult eestlased? Ei ole tõsi. Kas on tõsi, et Eesti koolides võib rääkida eesti keelt? Muidugi. Ja veel mõned taolised küsimused. Kogu nende informatsioon on pärit Rootsis ja Ameerikas ilmuvatest emigrantlikest leheketest, aga neisse suhtutakse aasta-aastalt kasvava skepsise ning kahtlusega. Meenub, ma ei mäleta, kas „Välis-Eestist” või Rei⁴ „Teatajast” loetud rubriigi pealkiri: „Mida kodumaalt halba kuulukse?” Seda halba serveeritakse nii ohtralt, nii loogikavaeselt, iseendale vasturääkivalt ja hüsteerilise tigidusega, et ta igale terve mõistusega inimesele tundub sellena, mis ta ka tegelikult on: kodumaata, juurteta, äraostetud, auta inimeste loba. (Smuul 1959: 195)

1950. aastate reisiraamatutes mainiti pagulaseestlasi harva nimeliselt. Ühena vähestest kultuuritegelastest kirjutati paaril korral Kalju Lepikust. Esimesena kirjutab Panso (1957: 12) 1956. aasta Euroopa reisikirjas, et tal oli juhus lugeda Lepiku värsikogusid: „Kahtlemata võimetega, kuid otsiva ja äärmustesse põikava noore poeedi loomingust puudutas mind ta luuletus „Aktus””, ning sealsamas on ära toodud luuletus tervikuna. Smuul (1959: 183–184) sõnas:

Eesti noorema põlve emigrantlikest luuletajaist pean ma kõige andekamaks, oma-pärasemaks ja samal ajal üheks kõige Nõukogude-vaenulikumaks Kalju Lepikut. Temal on oma käekiri, oma nägu ja oma vihkamine. Andetu luuletaja ei mõtleks elu jooksul välja pealkirja, mille ta andis oma Rootsis ilmunud luulekogule:
„Kerjused treppidel”.

Reisiraamatutes kõneldi ka raudse eesriide „müüdist”. Nii töid Promet ja Parve esile, et Ida-Berliinist ei taheta Lääne-Berliini põgeneda:

Üks berliinlane seletas nii:

„Mul on alati võimalus üle joosta teise sektorisse. Aga ma ei taha, ei mõtlegi seda teha. Ma pole parteilane, ja nagu teil kombeks on ütelda, pole mingi teadlik seltsimees. Aga mu silmad näevad, mis sünnib meil siin ja mis n e i l s e a l.”

Ta viitab peaga teisele poole Brandenburgi väravaid.

„Meie tööst läheb elu iga aastaga paremaks. Mis me toodame, see jääb meile enesetele. Me näeme oma töö eest midagi. Selle midagi eest võime kõike osta. Ja osta on k ö i k e. Sellepärast ei jookse meie poolt naljalt keegi üle, vaid vastupidi – põgenike vool demokraatlikku sektorisse suureneb iga päevaga.” (Promet, Parve 1958: 17–18; originaali sõrendused)

Tegelikkus oli muidugi midagi muud. Kuni 13. augustil 1961 Berliini müüri ehitamiseni ning Saksa DV ja Saksa LV vahelise piiri sulgemiseni põgenes Ida-Saksa maalt aastas kuni 200 000 inimest (Rottman 2010). Beekman (1960: 35) on Rootsi

⁴ August Rei (1886–1963) oli aastatel 1945–1963 eksilil peaminister Vabariigi Presidendi ülesandeis.

reisikirjas pärast vene emigrandi küsimust Nõukogude turistide ärahüppamise soovi kohta „näinud” emigrandi muiges muinasjuttu raudsest eesriidest.

Lõpetuseks

Raudne eesriie polnud muinasjutt, vaid reaalsus. Tavakodanikud võisid reisimisest vaid unistada. See oli lubatud väga vähestele isikutele, kes olid nõukogude võimu silmis usaldusväärsed.

Eesti NSV Kirjanike Liidu IV kongressil 1958. aasta detsembris tõstis EKP KK ideoloogiasekretär Leonid Lentsman esile kolm kirjanikku, kes võitlevad oma loomingus järjekindlalt parteiliste seisukohtade eest: Johannes Semper, Ralf Parve ja Egon Rannet (RA, ERA.R.1765.1.229b, l 147). 1959. aastal ilmunud esimeses Eesti ajaloo õpikus keskkoolile märgiti: „Nõukogude võimu aastatel on esile kerkinud noorte andekate kirjanike ja luuletajate põlvkond: Debora Vaarandi, Juhan Smuul, Egon Rannet, Ralf Parve, Uno Laht, Ellen Niit ja palju teisi” (Eesti NSV ajalugu 1959: 231). Need kirjanikud ja luuletajad võisid esimestena juba 1950. aastatel välismaale reisida.

1950. aastate lõpuks kujunesid välja nõukogude turistidele esitatavad põhinõuded, mida võib kokku võtta Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu esimehe Olga Lauristini sõnadega (1960):

Peame kasvatama oma inimesi selles vaimus, et iga nõukogude kodanik, kes sõidab välismaale, olgu turistina või mõne delegatsiooni liikmena, tunneks end oma maa esindajana. Ta peab olema suuteline vastama paljudele küsimustele, oskama jutustada meie saavutustest ja kommunistliku ülesehitustöö perspektiividest ja nõukogude rahutaotlevast välispoliitikast. (RA, ERA.R-2206.1.53, l 25)

Eesti kirjanike eriülesandeks oli kahtlemata eesti pagulaskirjanike mõjutamine. See töö jäi 1950. aastate teisel poolel veel tagasihoidlikuks. Olukord muutus 1960. aastal, mil väliseestlased hakkasid aktiivsemalt Eestit külastama. Kui 1959. aasta lõpuni käisid siin vaid üksikud eesti pagulased, siis 1960. aastal juba 200 ringis. (RA, ERA.R-2249.1.1, l 47) Selleks et väliseestlastega suhtlemist paremini suunata ja kontrollida, asutati 15. aprillil 1960 Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Ühing, kuhu kirjanikest kuulusid Vladimir Beekman ja Egon Rannet. Uue, KGB-ga tihedalt seotud organisatsiooni etteotsa valiti senine Eesti NSV Raadio ja Televisiooni Komitee esimees Endel Jaanimägi. (RA, ERA.R-2249.1.1, l 6–21) Nõukogude Eesti välis-suhtluses algas uus peatükk.

Artikkel on seotud Eesti Kirjandusmuuseumi projektiga EKKD65 „Kuidas allikatest saab kultuur: eesti aines Eesti Kirjandusmuuseumi kogudes ja andmebaasides”.

ARHIIVIALLIKAD

Rahvusarhiiv (RA)

ERA.R-1765 – ENSV Kirjanike Liit

ERA.R-1765.1.203. Kirjavahetus NSVL Kirjanike Liidu juhatuse, kirjanike ja teistega isikliku koosseisu kohta. Kirjanike iseloomustused. 03.01.1956–28.11.1956.

ERA.R-1765.1.229b. ENSV Kirjanike Liidu IV kongressi stenogramm II, 1958.

ERA.R-2206 – Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühing

ERA.R-2206.1.16. Ühingu NSVL – Soome Eesti osakonna asutamiskoosoleku ja juhatuse koosolekute protokollid ja tegevuse aruanne. 20.10.1958–17.12.1958.

ERA.R-2206.1.53. Juhatuse koosoleku protokoll 21. märtsist 1960. a. otsused ja tegevuse aruanded.

ERA.R-2206.1.54. Ühingu NSVL – Soome Eesti osakonna 1960. a. protokollid, plaanid, aruanded, kirjavahetus.

ERA.R-2249 – Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Ühing

ERA.R-2249.1.1. Komitee üldkoosolekute protokollid 22.06.1960–12.11.1964.

ERAF.1SM – ENSV Siseministeeriumi ja selle haldusala asutuste endiste töötajate isikutoimikute kollektsioon

ERAF.1SM.2.13642. Rannet, Egon, Nikolai p (1911).

ERAF.136SM – ENSV Riikliku Julgeoleku Komitee väljasõidutoimikute kollektsioon

ERAF.136SM.1.3110. Parve, Ralf Ludvigi p. 1919; Promet, Lilli Aleksandri t. 1922.

ERAF.136SM.1.4253. Beekman, Aimée Arturi t. 1933; Beekman, Vladimir Eugeni p. 1929 jt.

ERAF.136SM.1.613. Plink, Jüri Eduardi p. 1938; Semper, Aurora Jaani t. 1899; Semper, Johannes Hansu p. 1892; Semper, Lilian Johannese t. 1933.

ERAF.287 – EKP Tallinna Linna Lenini Rajoonikomitee

ERAF.287.49.174. Бекман Владимир Эугенович. 08.12.1959–22.12.1959.

ANU RAUDSEPA ERAKOGU

Mannermaa, Kusta. Päevik 1943–1959.

Valkonen 1956 = Jaakko Valkoneni kiri Kusta Mannermaale 24. IX 1956.

KIRJANDUS

Beekman, Vladimir 1959. Island 1958. Reisimärkmeid. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Beekman, Vladimir 1960. Sügis Rootsi Kuningriigis. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Beekman, Vladimir 2008. Alles see oli... Tallinn: Tänapäev.

Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Kirjutanud Jüri Ant, Mart Laar, Kaido Jaanson, Mart Nutt, Raimo Raag, Sulev Vahtre, Andres Kasekamp. Peatoim S. Vahtre. Tartu: Ilmamaa, 2005.

Eesti NSV ajalugu. Keskkooli IX–XI klassile. Toim Karl Siilivask. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1959.

- Fakt [Voldemar Kures] 1955.** Kotka linnapea jutustab vabalt Eesti-muljeid. – Stockholms-Tidningen Eestlastele 9. VIII, lk 1.
- Fakt [Voldemar Kures] 1956a.** Punane hõimusuhtlemine. – Stockholms-Tidningen Eestlastele 23. V, lk 1.
- Fakt [Voldemar Kures] 1956b.** Vestlus punakirjanikega. – Stockholms-Tidningen Eestlastele 27. V, lk 1.
- Fakt [Voldemar Kures] 1956c.** Eesti punased ostsid pagulaskirjandust. – Vaba Eestlane 9. VI, lk 5.
- Fakt [Voldemar Kures] 1956d.** Võrgutamine Soome kaudu. – Stockholms-Tidningen Eestlastele 4. X, lk 1.
- Fakt [Voldemar Kures] 1956e.** „Me oleme kultuurivalvurid idas, teie läänes”. – Stockholms-Tidningen Eestlastele 12. VII, lk 1.
- Fakt [Voldemar Kures] 1956f.** Mõni tund „Pobeda”-rahvaga. – Stockholms-Tidningen Eestlastele 8. VII, lk 1.
- Fakt [Voldemar Kures] 1956g.** Punaste turistide invasioon. – Stockholms-Tidningen Eestlastele 18. VII, lk 1.
- Fakt [Voldemar Kures] 1956h.** Meie tippe kutsuti koju. – Stockholms-Tidningen Eestlastele 19. VII, lk 1.
- Herlin, Ilkka 1995.** Kustaa Vilkuna koostööst eestlastega. Tlk Katrin Raid. – Akadeemia, nr 8, lk 1584–1596.
- Hollo, Maarja 2013.** Eksiil, trauma ja nostalgia Bernard Kangro „Sinises väravas”. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 721–735. <https://doi.org/10.54013/kk671a1>
- Hollo, Maarja 2018.** „Püsida aja kiuste, laulda aja kiuste...” Katkendeid Bernard Kangro ja Salme Ekbaumi kirjavahetusest. – Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, nr 1, lk 105–122.
- Jürjo, Indrek 1996.** Pagulus ja Nõukogude Eesti. Vaateid KGB, EKP ja VEKSA arhiividokumentide põhjal. Tallinn: Umara.
- Kaal, Aira 1958.** Muljeid ja mõtteid India-sõidult. Reisikiri. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Kangro, Bernard 1957.** Sinine värav. Roman. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Kodu-eestlased külas 1956.** Kokkupuuteid Pobeda lõbureisitskonna eestlastest liigete. – Välis-Eesti 15. VII, lk 1, 3.
- Kruus, Oskar 2003.** Bernard Kangro. Elukäik ja looming. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kurvet-Käosaar, Leena 2015.** The epistolary dynamics of sisterhood across the Iron Curtain. – Life Writing, kd 12, nr 2, lk 161–175. <https://doi.org/10.1080/14484528.2015.1022929>
- N. Eesti turistid Soome 1956.** – Stockholms-Tidningen Eestlastele 7. IV, lk 1.
- N. Eesti turistid Soome ja Rootsi 1956.** – Stockholms-Tidningen Eestlastele 4. V, lk 1.
- Niglas, J. 1956.** Rootsi on kujunenud punaste turistide Mekkaks. – Vaba Eesti Sõna 19. VII, lk 1, 3.
- Nirk, Endel 1956.** Märkmeid eesti kirjandusest 1955. – Looming, nr 2, lk 214–227; nr 3, lk 343–359.
- Olesk, Sirje 2002.** Tõdede vankuval müüril. Artikleid ajast ja luulest. (EKLA töid kirjandusest ja kultuuriloost 1.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Olümpiamängud 1980.** Tallinn: Valgus, 1980.
- Pagel, Oliver 2016.** Eesti NSV turistid Soomes aastail 1955–1980. – Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, nr 3, lk 79–94.

- Panso, Voldemar 1957.** Laevaga Leningradist Odessasse ehk Miks otse minna, kui ringi saab. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Parve, Ralf 1947.** Helsingis toimunud demokraatlike kirjanike kongressilt. – Sirp ja Vasar 12. VII, lk 6.
- Parve, Ralf 1972.** Helsingi, juuni 1947. – R. Parve, Kiindumused. Pilte ajast ja inimestest. Tallinn: Eesti Raamat, lk 121–135.
- Parve, Ralf 2010.** Minu aeg. Kirjandusloolised vestlused. Küsinud ja üles kirjutanud Jaak Urmet. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Posti, Lauri 1956.** Kaheksa päeva külalislahkes Eestis. – Kodumaale Tagasipöördumise Eest, nr 35, lk 3.
- Promet Lilli; Parve, Ralf 1958.** 3 x pakitud kohver. Reisipilte Saksamaalt, Bulgaariast ja Soomest. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Puhvel, Heino 1959.** Kriitiline pilk 1958. a. proosakirjandusele. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 129–139.
- Rannet, Egon 1960.** Kilde Taani-reisilt. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Raudsepp, Anu 2018.** Erakirjad infoallikana Eesti ja Lääne vahel stalinismist sulani (1946–1959). – Ajalooline Ajakiri, nr 4 (166), lk 255–282. <https://doi.org/10.12697/AA.2018.4.01>
- Rausmaa, Heikki 2008.** Tuglase leek loidab. Tuglase Seltsi ja soome-eesti suhete ajalugu. Tlk Joel Sang. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Rebassoo, Liina 2013.** Üleliiduline Välismaaga Kultuurisidemete Arendamise Organisatsioon ning vasakharitlaste Moskva-meelsuse kujunemine Eestis ja Prantsusmaal maailmasõdade vahelisel ajal. Magistritöö. Tartu Ülikool, ajaloo ja arheoloogia instituut. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/38742>
- Rottman, Gordon L. 2010.** Berliini müür ja Saksamaa sisepiir 1961–1989. Tallinn: Koolibri.
- Semper, Johannes 1958.** Mööda maid ja meresid. Reisimärkmeid. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Semper, Johannes 2013.** Päevaraamatud. Tartu: Ilmamaa.
- Smuul, Juhan 1959.** Jäine raamat. Antarktise-reisi päevik. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- „Soome delegatsioon Eestis!“ 1955.** – Stockholms-Tidningen Eestlastele 30. VII, lk 1.
- Soome külalised Tallinnas 1956.** – Kodumaale Tagasipöördumise Eest, nr 30, lk 1.
- Talve, Ilmar 1998.** Kutsumata külaline. Autobiograafia II. Tartu: Ilmamaa.
- Tark, Triin 2017.** Kodu- ja väliseestlaste vahelise kultuurisuhtlemise institutsionaalne raamistik Nõukogude Liidu kultuuridiplomaatia kontekstis. – Ajalooline Ajakiri, nr 4, lk 445–473. <https://doi.org/10.12697/AA.2017.4.02>
- Undusk, Jaan 2017.** Jaan Krossi nurjunud katsed saada nõukogude kirjanikuks. Asumisaastad 1951–1954. – Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, nr 2, lk 54–74.
- Vedru, Johannes 2014.** Nõukogude Liidu osavõtt 1952. aasta Helsingi suveolümpiamängudest Eesti NSV näitel. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, ajaloo ja arheoloogia instituut.

Anu Raudsepp (snd 1962), PhD, Tartu Ülikooli ajaloo didaktika kaasprofessor (Ülikooli 18, 50090 Tartu); Eesti Kirjandusmuuseumi vanemteadur (Vanemuise 42, 51003 Tartu), anu.raudsepp@ut.ee

Early foreign travel of Soviet Estonian writers during the Khrushchev Thaw in the context of national security policy

Keywords: Soviet literary policy, collaboration with security agencies, foreign travel, Estonian writers in exile, Soviet writers, travelogues

After World War II, the free communication of Estonia, now under Soviet occupation, was closed off by the Iron Curtain. However, despite the strict censorship, correspondence with the West could still be maintained under the Stalinist regime up until the deportation of 1949. The Iron Curtain began to be lifted by Stalin's death in 1953 and the denunciation of his personal cult in 1956. Unlike ordinary people, a number of cultural figures, including writers, enjoyed open borders already in 1956.

This article draws light on the history of the first trips abroad by following the most widely travelled writers (Ralf Parve, Lilli Promet, Vladimir and Aimée Beekman, Johannes Semper), using sources available in the National Archives (case files on writers' trips, documents of the Estonian branch of the Soviet-Finnish Society and other organizations, etc.), as well as relevant periodicals. Particular attention is given to trips between Finland and Estonia (1955–1956), Estonian writers' trips to Sweden (1956), the writers' collaboration with the Soviet security agencies as a precondition for travel during the 1950s, and the first travelogues by Soviet writers (1958–1960) in service of Soviet propaganda.

By the late 1950s, the main requirements to Soviet tourists – to extol the achievements and peace policy of the Soviet Union abroad – had taken shape. The special task of Estonian writers – to influence the Estonian writers in exile – remained inessential during the second half of the 1950s. The situation changed in 1960 as Estonians living in exile began to visit Estonia more actively. In order to better control and regulate relations with the Estonian diaspora, the KGB-affiliated Society for Advancement of Cultural Relations with the Estonian Diaspora was founded in 1960, opening up a new chapter in the foreign relations of Soviet Estonia.

Anu Raudsepp (b. 1962), PhD, University of Tartu, Associate Professor of History Didactics (Ülikooli 18, 50090 Tartu); Estonian Literary Museum, Senior Researcher (Vanemuise 42, 51003 Tartu), anu.raudsepp@ut.ee